

”Jag må nu dö medan jag har förståndet qwar, så kan jag weta på hwem jag tror”. Torterades perspektiv på tortyr i en resningsprocess 1760

Anton Runesson, Stockholms universitet

Abstract: This article explores ten women’s experiences of being on trial for witchcraft and enduring torture in Sweden in 1757, as they were retrospectively accounted for during a review trial in 1760, at which these women sought relief and tort. Contrary to previous scholarship on both torture in general and torture in connection with early modern witch trials, which has approached torture either as a ritual of power and punishment or a ritual of forced conversion, I depart from a phenomenological stance of the body in order to understand how these women experienced the ways body, pain and mind were related with one another. Thereby, I uncover how the women experienced their torments as an escalating procedure aiming to affect their minds (förstånd), both by inciting affective movements and by inducing pain. Moreover, I connect these experiences to what the women understood to be at stake during their torments: their access to mind/reason, which, in turn, was the faculty enabling them to believe in God. Finally, I argue that the ability to believe in God through reason conditioned their various ways of explaining the relations between body, pain and mind.

Keywords: body history; torture; pain; mind/reason; review trial.

Recommended citation: Runesson, Anton, ”Jag må nu dö medan jag har förståndet qwar, så kan jag weta på hwem jag tror.” Torterades perspektiv på tortyr i en resningsprocess 1760, *1700-tal: Nordic Journal for Eighteenth-Century Studies*, 21 (2024). 87–103. <https://doi.org/10.7557/4.7287>

Copyright: © 2024 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Inledning

Tolv kvinnor stod i juni 1757 inför rätta i Tunsta i Dalarna, anklagade för trolldom och blåkullafärder. De hette Back Karin Larsdotter, Back Anna Eriksdotter, Hobergs Karin Eriksdotter, Hobergs Anna Jönsdotter, Giölis Sara Eriksdotter, Björk Anna Matsdotter, Mex Kerstin Olofsdotter, Svens Brita Andersdotter, Times Anna Andersdotter, Fändriks Kersin Andersdotter, Giölis Brita Olofsdotter samt Skrivare Brita Eriksdotter. Flera av dem var släkt, i några fall genom ingifte. De flesta av kvinnorna torterades och de erkände sig slutligen skyldiga till anklagelserna. Sedan, efter att de hade förts till länsfängelset i Falun där landshövding Bernhard Reinhold von Hauswolff fick vetskap om vad de hade utsatts för, försattes kvinnorna på fri fot och friades. Med understöd av grevinnan Catharina Charlotta de la Gardie (född Taube) begärde de därefter resning, upprättelse och skadestånd.¹

Resningsrättegången ägde rum från 2 till 21 juni 1760. De tidigare anklagade kvinnorna, varav två hade avlidit, var numera kärende medan företrädare för 1757 års rätt – i synnerhet den då tjänstgörande länsman, Carl Tillberg – stod anklagade. I en gemensamt författad supplik inlämnad till Svea hovrätt anklagade de tio kvinnorna honom för ”dess oförsvarliga och alldeles emot lag stridande våld och pinosamma förfarande mot oss”.² 124 personer ur lokalsamhället – däribland två representanter ur prästerskapet – samt två ditresta läkare, vilka hade undersökt några av kvinnorna under deras tid i fångenskap i Falun, kallades för att höras som vittnen i ärendet.³ Härigenom föreligger från denna utredning ett ovanligt källmaterial, i vilket de ovan listade kvinnornas tre år tidigare gjorda erfarenheter av tortyr finns beskrivna ur olika perspektiv. Utöver omfattande rättsprotokoll

¹ Process och efterspel har tidigare undersökts av Margareta Särman, som emellertid främst fokuserar på Taubes insats; själva tortyren uppmärksammar hon emellertid endast i förbigående. Se Marianne Särman, *Charlotta Taube och den sista häxprocessen: Ett 1700-tals drama i flera akter* (Stockholm: Carlsson, 1996), s. 24–25, 28–29. För en jämförelse mellan efterspelet i Åhl med dem i Rätvik och amerikanska Salem, se Marie Lennerstrand, ”Tystnad, rättvisa, försoning. Efterspelet till tre häxprocesser i jämförelse” i *När oväsendet tystnat: Efterspelet till uppror och religiösa konflikter 1670–1860*, red. av Marie Lennerstrand & Linda Oja (Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensa, 2004), s. 17–57.

² Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 7. Troll-Processen 1757–1763. Del III. Suplique till Kongl. Hovrätten med Posten genom Herr Landshövdingens och Riddarens föreskrift av den 22 juni 1758.

³ De innehåller utsagor vägledda av vitt skilda – för att inte säga diametralt motsatta – intressen. De kan förenklat karaktäriseras så här: de kärende kvinnorna vittnade om hur brutalt de hade hanterats, i syfte att få upprättelse och kompensation. De som ska ha hanterat dem eller bevitnat hanteringen, hävdade i regel att de inte kunde erinra sig övermått av våld eller våld över huvud taget i samband med förhör. De som anklagades ha beordrat hanteringen, nekade till det.

finns de förberedande samtal som komministern i Åhls socken, Carl Johan Avelin, förde med kvinnorna nedtecknade.

Oaktat att de tidigare anklagade och pinade kvinnorna nu var käreande och att 1760 års rätt inte gillade anklagelserna om trolldom, var de tvungna att redogöra för varför de hade erkänt sig skyldiga. De hade ju därmed begått mened och riskerat förtappelse.⁴ I ett samtal med Avelin förklarade en av kvinnorna, änkan Kerstin Andersdotter, hur hon hade resonerat i samband med att hon hade bekänt för att slippa pinas ytterligare. Avelin antecknade att hon hade sagt till honom: ”Men skall jag håll på och strida mot dem, så kanskje jag kan mista förståndet och ändå intet mer uträtta”.⁵

Den citerade utsagan ger vid handen att tortyr under 1700-talets mitt kunde erfaras som ett slags strid, där själva insatsen ur den pinades perspektiv var tillgången till förståndet. Kerstins redogörelse är typisk för uttalandena från de kvinnor som i samband med resningsrättegången 1760 – såväl i rätten som i samtal med Avelin – vittnade om tilldragelserna i samband med 1757 års ting. Källmaterialet från resningsrättegången gör det därmed möjligt att nå kunskap om en historiskt specifik och erfarenhetsbaserad förståelse av hur ofrivilligt tillfogad kroppslig smärta och tillgång till kognitiva förmågor som förståndet kunde relateras till varandra inom ramen för den minst sagt asymmetriska relationen mellan torterad och torterare.⁶ Med empiriskt avstamp i kvinnornas retrospektiva beskrivningar av sina erfarenheter av att torteras för att bekänna är syftet med föreliggande undersökning att studera denna deras erfarenhetsbaserade förståelse. Hur och på vilka grunder erfor de förhållanden mellan kropp, smärta och förstånd?

Den historiska forskningen om tortyr i tidigmodern tid, både i allmänhet och i samband med periodens trolldomsprocesser, är omfattande. Till att börja med har ett par rättshistoriker, i Sverige framförallt Göran Inger, härlett det tidigmoderna bruket av tortyr till den uppvärdering av det egna erkännandet, som 1600-talets reception av romersk rätt medförde. En ökad fixering vid att de anklagade själva skulle erkänna fick till följd att framtvungade bekännelser legitimerades. Detta

⁴ Om detta förhållande, se Göran Inger, *Erkännandet i svensk processrätts historia II, 1614–1948* (Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning, 1994), s. 3, 41, 84, 93.

⁵ Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 7. Troll-Processen 1757–1763. Del II: Avelins berättelser, s. 51. Hädanefter hänvisar jag till dessa protokollförda samtal med den utfrågade personens namn inom parentes (i de fall som namnet inte framgår i brödtexten) åtföljt av sidnummer. Protokollen från det urtima ting som ägde rum i Leksand med start 2 juni och slut 21 juni 1760 återfinns i: Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 6. Troll-Processen 1757–1763. Del II. Till dessa hänvisar jag framgent med datum och foliantangivelse, samt med sagespersonens namn inom parentes (i de fall som namnet inte framgår i brödtexten).

⁶ Om det asymmetriska förhållandet, se Peter Burschel, ”Einleitung”, i *Das Quälen des Körpers: Eine historische Anthropologie der Folter*, red. av Peter Burschel, Götz Distelrath & Sven Lembke (Köln: Böhlau, 2000), s. 3–4.

gällde i synnerhet för de brott som människor misstänktes ha begått under påverkan av djävulen och utan att själva veta om det, vilket fallet kunde anses vara vid trolldom. Resulterade det pinliga förhöret i ett erkännande, skulle detta sedan upprepas i rätten utan tillfogad smärta. Följden av förfarandet blev – föga förvånande – att den anklagade inför rätta tenderade att återta det under tortyr fram-sagda erkännandet, varför det i regel syntes nödvändigt att vederbörande pinades på nytt, till dess att ett oåterkallat erkännande förelåg.⁷ Vid 1700-talets mitt var tortyrens lagrum emellertid mer restriktivt: kvalificerad tortyr skulle i möjligaste mån undvikas, men så kallat svårare fängelse med inslag av måttfullt våld i syfte att få fram bekännelser kunde tillämpas ifall någorlunda bindande bevis på den anklagades skuld förelåg.⁸ Likväl skulle erkännandet sedan upprepas i rätten. I ljuset av denna förfarandets fastslagna form har tidigmodern tortyr ofta tolkats i termer av ritual.

Michel Foucaults *Övervakning och straff* har varit svåröverskådligt inflytelse-rik inom den historiska forskningen på området. Dess suggestiva resonemang om den vid tortyr och bestraffning plågade kroppen som beståndsdel i en mak-tens ritual har inspirerat många studier.⁹ Enligt Foucault var tortyren under den gamla regimen en maktens teknik för produktion av vetande; den torterade kroppen utsattes för ett ritualiserat, reglerat, mätbart och successivt ökande li-dande i syfte att sanningen om ett brott skulle komma i ljuset, parallellt med att makt på så vis iscensattes.¹⁰ ”Genom att bekänna”, förklarar Foucault, ”tar

⁷ Inger, *Erkännandet*, s. 61–67, 100–105, 196; Bengt Ankarloo, *Trolldomsprocesserna i Sverige* (Stockholm: Institutet för rätthistorisk forskning, 1971), s. 65–76, 255. Tortyr var särskilt påbudet vid utredningar av trolldom, eftersom själva uppsåtet bakom annars harmlösa gärningar kunde vara det som i detta fall gjorde dem potenta och farliga. Se t. ex. Thomas Robisheaux, ”Penance, Confession and the Self in Early Modern Lutheranism”, i *Ideas and Cultural Margins in Early Modern Germany: Essays in Honor of H.C. Erik Midelfort*, red. av Robin Barnes & Marjorie E. Plummer (Farnham: Ashgate, 2009), s. 117–130. [Crossref](#).

⁸ För begränsning av tortyr men också kryphål i Karl XI:s krigs- och sjöartiklar; i förarbeten till 1734 års lag samt i 1734 års lags rättegångsbalk, se Inger, s. 61, 100–105.

⁹ Michel Foucault, *Övervakning och straff: Fängelsets födelse* (Lund: Arkiv, 2003), se särskilt kap. 1. Bland annat hos Per-Johan Ödman, som beskriver hur 1600-talets bestraffningspedagogik utgick ifrån att undersåten var reducerad till kropp och kroppen ingång till själen, känns Foucaults resonemang igen. Se dennes *Kontrasternas spel: En svensk mentalitets- och pedagogikhistoria. D. 1* (Stockholm: Norstedt, 1995), s. 148. För undersökningar av tortyr respektive av bestraffningsritualer inspirerade av Foucault, se ex. Björn Åstrand, *Tortyr och pinligt förhör: Våld och tvång i äldre svensk rätt* (Umeå: Institutionen för historiska studier, 2000); Richard van Dülmen, *Theater des Schreckens: Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit* (München: Beck, 1985).

¹⁰ Foucault, *Övervakning och straff*, s. 40. Andra liknelser hos Foucault är tortyr som ”tvekamp”, ”fysisk sammandrabbning som avgör sanningen”, relationella ”kraftmätningar”, ”juridiskt spel”, ”prov”, ”duell”. Se Foucault, *Övervakning och straff*, s. 32, 45, 46.

den anklagade själv plats i den ritual som omger frambringandet av sanning”.¹¹ Mig intresserar istället erfarenheter av vägen dit; jag vill förstå de kroppsliga erfarenheter som föranledde att anklagade så att säga tog plats i ritualen, vilket Foucault inte behandlar. Med inspiration från Foucault har förvisso Richard van Dülmen förklarat den framtvingade bekännelsen ur den torturerades perspektiv som ett sätt att förkorta det fysiska lidandet: hellre dö än att utstå fortsatt pina.¹² Förklaringen tar emellertid inte hänsyn till historiskt specifika erfarenheter av att vara kropp.

Nyare kulturhistoriska undersökningar har fördjupat förståelsen av det pinliga förhåret – alltjämt som ritual, dock – genom att mer nyanserat undersöka dess teori och praktik i förhållande till hur människor i tidigmodern tid uppfattade att kroppen fungerade. Exempelvis har Lisa Silverman studerat tortyrsmärtans epistemologi i juridiska handböcker från franskt 1600- och 1700-tal. Hon uppmärksammar hur föreställningen om sanningen om brott såsom förkroppsligad vilade på antaganden om kroppen som sammanlänkad med samvetet. Tillfogad smärta kunde frisätta sanningen: smärtan förklarades innebära att blod strömmade mot hjärtat, vilket fick till följd att kroppen förrådde den medvetna viljan och skuld kunde avslöjas.¹³ Åter andra studier, med fokus på tortyr i samband med trolldomsprocesser, har uppmärksammat hur konfessionella förklaringar av kroppens fysiologi i kombination med humoralpatologiska antaganden var vägledande vid pinliga förhör. Ulinka Rublack har exempelvis visat hur tillfogad smärta uppfattades föranleda att människor med hårda och uttorkade kroppar mjukades upp och fick igång flöden av kroppsvätskor, varigenom de blev mer benägna att bekänna.¹⁴ Tortyren har vidare studerats mot bakgrund av att vetskap om skuld uppfattades finnas i människans hjärtan, eftersom samvetet – dit också Guds öga nådde – fanns där. Laura Kounine, som har undersökt häxprocesser i 1500-talets Württemberg, skriver att den med smärta framtvingade bekännelsen syftade till att åstadkomma ”a transformation of conscience and a transformation of ‘being’ – from that of witch, to that of repentant Christian”.¹⁵ Tortyren och den fram-

¹¹ Foucault *Övervakning och straff*, s. 33–40, citat s. 43.

¹² van Dülmen, *Theater des Schreckens*, s. 39–40.

¹³ Lisa Silverman, *Tortured Subjects: Pain, Truth, and the Body in Early Modern France* (Chicago: Chicago University Press, 2001), se ex. s. 9–10, 61–64, 150–159.

¹⁴ Ulinka Rublack, ”Erzählungen vom Geblüt und Herzen. Zu einer Historischen Anthropologie des frühneuzeitlichen Körpers”, *Historische Anthropologie* 9:2 (2001): 214–232.

¹⁵ Laura Kounine, *Imagining the Witch: Emotions, Gender, and Selfhood in Early Modern Germany* (Oxford: Oxford University Press, 2018), citat s. 172, se även särskilt s. 76–80, 140–149, 172–180. Likartade resonemang går igen hos Rita Voltmer i hennes studie av samtida häxprocesser i Schweiz. Se Rita Voltmer, ”The Witch in the Courtroom: Torture and the Representations of Emotion”, i *Emotions in the History of Witchcraft*, red. av Laura Kounine & Michael Ostling (London: Palgrave Macmillan, 2016), s. 97–116.

tvungade bekvännelsen kan följaktligen liknas vid en religiös omvändelseritual, vid vilken smärtan kunde uppfattas som effektiv för att den förmådde väcka människans syndamedvetande till liv.¹⁶

Vi vet med andra ord en del om hur pinliga förhör legitimerades av rättsväsende och trolldomskommissioner, om hur tillfogad smärta juridiskt och teologiskt förklarades förmå anklagade att tillstå skuld. Vi vet däremot föga om hur anklagade och pinade tolkade sina egna erfarenheter av att pinas för att bekänna och vad som stod på spel ur deras perspektiv.¹⁷

Medan den tortyr som tillämpades i samband med 1500- och 1600-talens trolldomsprocesser i någon mån alltså motiverades mot bakgrund av en humoralpatologisk förståelse av människokroppens fysiologi, finns det anledning att vänta sig vittnesbörd om en annan förståelse av kroppen i den här studerade kontexten. Oaktat att det antika arvet var seglivat, kom det från slutet av 1600-talet att utmanas av mekanistiska förklaringsmodeller, inspirerade av René Descartes tankar om kroppen som maskin.¹⁸ Istället för att förstå kroppen som en besjälad och vätskebaserad enhet under påverkan av omgivningens element, förklarades den vara en organism och liknades vid en maskin. Den mekaniska kroppen var sammanfogad av fast och flytande materia i rörelse, lydande under hydraulikens och mekanikens lagar. Den var utrustad med nerver och reagerade på stimuli: "L'homme-machine ist nichts anderes als eine Reiz-Reaktions-Maschine", som Philip Sarasin skriver i sin undersökning av kroppsmaskinens etablering.¹⁹ Kroppslig smärta upptog mekanistiskt influerade tänkares uppmärksamhet, emedan fenomenet gav upplysningar om – men även problematiserade – förhållandet mellan kropp och medvetande. Smärtans funktion för den mekaniska kroppen var varningssignalens: den signalerade att kroppens vitalitet var hotad. Och människans föreställningsför-

¹⁶ Liknande slutsatser drar Lyndal Roper, som skriver att häxans kropp uppfattades som ett hölje bakom vilken sanningen om henne fanns; det gällde att genom åsamkad smärta skala av för att nå dit. Se Lyndal Roper, "Witchcraft and Fantasy in Early Modern Germany", *History Workshop Journal* 32 (1991): 19–43, särskilt s. 23. Se även Louise Nyholm Kallestrup, *I pagt med djävulen: trolldomsföreställningar og trolldomsförfølgelser i Italien og Danmark efter Reformationen* (København: Anis, 2009), s. 96–97.

¹⁷ Silverman efterlyser emellertid "individual and collective understanding among the populace"; dessa ska dock vara "less accessible". Se Silverman, *Tortured Subjects*, s. 4.

¹⁸ Philipp Sarasin, *Reizbare Maschinen: Eine Geschichte des Körpers 1765–1914* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001), kap. 1; Michael Hagner, *Homo cerebrialis: Der Wandel vom Seelenorgan zum Gehirn* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2008). För mekanism och reception av Descartes i Sverige, se David Dunér *Tänkemaskinen: Polhems huvudvärk och andra studier i tänkandets historia* (Nora: Nya Doxa, 2012), kap 6.

¹⁹ Sarasin, *Reizbare Maschinen*, citat s. 57, se även s. 47–48, 52–57. Jfr Dunér, *Tänkemaskinen*, s. 219.

måga påverkades av smärtförmimmelser; de tenderade att föranleda tvivel kring sinnesförmimmelers riktighet.²⁰

I det följande kommer jag ur ett erfarenhetsperspektiv visa hur tortyr vid 1700-talets mitt var någonting annat än exempelvis en religiös omvändelseritual, men också hur kroppsliga erfarenheter kunde förstås på delvis andra sätt än antingen humoralpatologiskt eller mekaniskt. Jag kommer, som inledningsvis antytt, visa hur det pinliga förhöret som process kunde erfaras som ett slags strid, där det kom an på den pinades förståndsformåga samt hur olika slags förståelser av kroppen aktualiserades under stridens moment.

För att kunna närma mig de i Tunsta anklagade kvinnornas kroppsliga erfarenheter av att utsättas för pina, utgår jag ifrån att det är i egenskap av förnimmmande kropp som människan möter sin omvärld och tillägnar sig den. Som kropp är hon ett situerat subjekt, utkastad i en verklighet – i en historisk kontext som hon behöver orientera sig i. Denna tillhandahåller i sin tur orienteringspunkter för att förstå kroppen. Och sättet som hon förstår att kroppen fungerar på präglar hennes erfarenheter av att vara kropp; såväl förväntningar som föreställningar kan därmed få kroppsliga återverkningar. Kroppsliga erfarenheter blir således historiskt variabla, emedan de kan antas påverkas av hur människor uppfattar att kroppen fungerar i den studerade kontexten. Ett nyckelbegrepp i undersökningen är därtill intersubjektivitet. Med Hans Blumenberg utgår jag ifrån att människan genom att se andra människor såsom kroppar förmår att se dem i sig själv och sig själv i dem.²¹

Metodologiskt söker jag att ta fasta på de orsakssamband som kommer till uttryck i beskrivningar av erfarenheter.²² Till följd av att kvinnorna i sina vittnesmål om det pinliga förhöret beskrev det som en process som vecklade ut sig i olika

²⁰ Jan Franz van Dijkhuizen, "Partakers of Pain: Religious Meanings of Pain in Early Modern England", i *The Sense of Suffering: Constructions of Physical Pain in Early Modern Culture*, red. av Jan Frans van Dijkhuizen & Karl A. E. Enenkel (Leiden: Brill, 2009), s. 190–191; Stephen Pender, "Seeing, Feeling, Judging: Pain in the Early Modern Imagination" i *The Sense of Suffering: Constructions of Physical Pain in Early Modern Culture*, red. av Jan Frans van Dijkhuizen & Karl A. E. Enenkel (Leiden: Brill, 2009), s. 488–499.

²¹ Hans Blumenberg *Beschreibung des Menschen* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006), s. 48–70. Här överlappar mina utgångspunkter delvis dem som vägleder Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo, *Lived Religion and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe* (Abingdon: Routledge, 2021). Se särskilt s. 11–13 för resonemang om bland annat intersubjektivitet. En skillnad mellan min ansats och deras är dock att jag inte primärt studerar erfarenheter via praktiker utförda av de kvinnor vars erfarenheter jag studerar, utan försöker förstå deras kroppsliga erfarenheter utifrån hur de beskrev att andra praktiserade våld mot dem.

²² För resonemang om att på detta sätt fokusera på textytans orsakssamband snarare än att fokusera på narrativa strategier, se Sharon Marcus & Stephen Best, "Surface Reading: An Introduction", *Representations* 108:1 (2009): 1–21.

etapper, är undersökningens framställning strukturerad efter de olika moment eller situationer som gav form åt deras redogörelser.²³ Jag kommer i det studerade källmaterialet att rikta fokus mot kvinnornas redogörelser av situationer där de utsattes för tvång och våld i syfte att de med sina kroppar skulle förstå att de borde erkänna. Utifrån hur kvinnorna beskrev sina erfarenheter av dylikt, söker jag förstå vilka antaganden om kroppens fysiologi som de omfattade. Konkret kommer det att handla om hur hot om smärta, hur tillfogad smärta och hur det att tvingas bli varse andras smärta erfors återverka försvagande på det egna förståndet samt – slutligen – om varför det därigenom syntes de pinade kvinnorna meningsfullt att bekänna falskt innan de förlorade förståndet.

Upptakt: Hot om våld

De kvinnor som i Tunsta 1757 anklagades för trolldom följde i sina respektive redogörelser för erfarenheterna av pina och förhör en likartad kronologi och struktur. Skildringarna inleds med hur de kallades till tinget, sedan redogörs för hur de hördes i rätten en första gång och slutligen häktades. I samband med att de häktades inhystes de i olika rum på gårdar i närheten av länsmansgården, för att under rättegångens gång komma att flyttas åtskilliga gånger mellan olika hus. Tidigt i redogörelserna kommer våld respektive hot om våld på tal.

Olika slags hot om våld utgjorde integrerade delar av tidens tortyrförfarande.²⁴ De bör tolkas som variationer av ett slags fysiskt-affektivt våld, emedan starka affektiva rörelser i enlighet med 1700-talets tradering av aristotelisk affektlära och galensk humoralpatologi förklarades kunna återverka kroppsligen, bland annat genom att framkalla insjuknande.²⁵ Däröfver vittnar också hotens fysiologiska återverkan på de kvinnor som vittnade om hot. Hot om olika former av pina gjorde exempelvis att Giölis Brita först svimmade, sedan insjuknade.²⁶

²³ Undersökningens framställning följer i stort sett samma kronologi som kvinnornas redogörelser för präster respektive deras vittnesmål i rätten 1760 (delgivande om misstanke; första tingsförhandling; häktning; de två varianterna av kroppsligt pinande). Avsnittet om konfrontationer är emellertid lösgjort från den kronologiska ordningen, eftersom de moment som där skildras skedde parallellt med de två varianterna av kroppsligt pinande.

²⁴ van Dülmen, *Theater des Schreckens*, s. 29–32; Andreas Bähr, *Furcht und Furchlosigkeit: Göttliche Gewalt und Selbstkonstitution im 17. Jahrhundert* (Berlin: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013), s. 316–317.

²⁵ Michael Stolberg, "'Zorn, Wein und Weiber verderben unsere Leiber'. Krankheit und Affekt in der frühneuzeitlichen Medizin", i *Passion, Affekt und Leidenschaft in der Frühen Neuzeit*, red. av Johan Anselm Steiger (Harrasowitz: Wiesbaden, 2005).

²⁶ Urtima ting i Leksand 3/6 1760, fol. 26 (Brita Olofsdotters vittnesmål).

På verbala hot om tortyr följde att kvinnorna förevisades de tortyrinstrument som eventuellt skulle komma att användas mot dem. I samband med att de förflyttades efter första natten i häkte hade länsman, som Karin Eriksdotter mindes det, "handklåfwarna med sig, ifall wi skulle intet wilja gå tit han wille".²⁷ Avskräckande förevisning av tortyrinstrument – det pinliga förhörets "pedagogiska rekvisita" – manade till föreställningsförmågan hos dem som möjligen skulle komma att få erfara deras verkan. Genom att förevisas tortyrinstrumenten och få höra om hur dessa skulle kunna komma att tillämpas på dem, gavs kvinnorna möjlighet att konkret föreställa sig den smärta som de kunde förväntas få erfara, ifall de inte erkände sig skyldiga. Dylig demonstration betecknades inom rättskipningen som "territio". Ordet ursprung är latinets "terrere": att ingjuta fruktan, försätta någon i skräck.²⁸ Efter att länsman hade gjort nattligt besök hos Anna Eriksdotter och hotat henne med handfängsel, hade han lämnat det kvar hos henne. Och överensstämmande med territios syfte, kunde Anna i efterhand erinra sig att hon hade blivit förskräckt av Tillbergs agerande: "Wid alt detta fasade och förskreckte sig mitt blödiga och barnsliga hierta".²⁹ I vilken bemärkelse bör vi förstå Annas utsaga om sitt svaga och förskräckta hjärta?

Hjärtat intog en särskild plats i nyss nämnda affektlära: från hjärtat strömmade blod när affektiva rörelser aktiverades och ifall dessa var särskilt starka kunde de sätta människans vilja och förståndsförmåga ur spel.³⁰ Men även för människan som religiös varelse spelade hjärtat en huvudroll: hjärtat var trons säte, här huserade både samvete och förstånd.³¹ Att det ena ramverket åsyftades i Annas utsaga utesluter inte att också det andra åsyftades: ett redan svagt hjärta som förskräcktes lär ha kunnat försvaga viljan, förståndet och den förutvarande förvissningen om att kunna förlita sig på det egna samvetet. Apropos denna förvissning tolkade Karin Eriksdotter det första uttrycket för fysiskt våld på ett liknande sätt. Till följd av att hon inte hade tigit trots att länsman Tillberg hade uppmanat henne att tiga, hade han slagit henne. "Jag tystnade af och sade intet ord mer den gången. Jag begynte fälla frimodigheten", erinrade hon sig.³² Frimodighet avsåg att utan

²⁷ Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 7. Troll-Processen 1757–1763. Del II: Avelins berättelser, s. 6.

²⁸ Bähr, *Furcht und Furchtlosigkeit*, s. 315; Koumine, *Imagining the Witch*, s. 150. Enligt Inger ska *territio* också ha kunnat innebära att föras ut på rätteplatsen i syfte att skrämmas till bekännelse. Se Inger, *Erkännandet*, s. 106–107.

²⁹ Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 7. Troll-Processen 1757–1763. Del II: Avelins berättelser, s. 6.

³⁰ Stolberg, 'Zorn, Wein und Weiber', s. 1060–1064, 1071–1074.

³¹ Mari Eyice, *An Emotional Landscape of Devotion: Religious Experience in Reformation-period Sweden* (Åbo: Iloinen tiede, 2019), s. 61, 99–100, 183–184.

³² Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 7. Troll-Processen 1757–1763. Del II: Avelins berättelser, s. 11.

fruktan kunna förlita sig på det egna samvetet.³³ Nyckelord i redogörelserna är alltså redan innan det regelrätta pinandet kommer på tal: hjärta, samvete och förstånd.

Första etappen: Fängslade vid golv

Den första lidandestationen i det kvalificerade pinliga förhöret i Tunsta 1757 var att de anklagade kvinnorna fjättrades vid golven i de olika rum där de var inhysta. De handklovar som de dessförinnan hade förevisats kom så till användning.³⁴ Mellan varven som kvinnorna hördes av rätten tvingades de stå med händerna fjättrade så nära golvet som möjligt. Deras huvuden nådde ned till knäna eller nedanför knäna. Armarna skulle vara utsträckta medan benen placerades tätt samman. Kvinnorna fick varken vidröra golvet med händerna eller röra på sig. Angivelser om hur länge de stod fängslade i denna position varierade; somliga angav tiden i timmar, andra i dagar och nätter.³⁵ Ur den framåtlutades perspektiv är det möjligt att själva tidslängden var av underordnad betydelse. ”I handklåfvarna stod jag då wäl intet så länge men det war länge nog, när det satt så hårdt”, påpekade Karin Eriksson tre år efter behandlingen.³⁶

Förfarandet kallades ”polsk buk” och var en straffmetod som främst förekom inom det militära.³⁷ Positionen kan sägas ha varit en variant eller invertering av det vanligare förekommande stockstraffet, vid vilket den straffades ben spändes fast i en stock.³⁸ Kan den specifika metoden för produktion av smärta i syfte att framkalla bekännelse – den framåtlutande positionen – ha antagits vara verkningfull med grund i särskilda antaganden om kroppens fysiologi?

³³ SAOB: ”Frimodighet”.

³⁴ Huruvida fängslande vid golv var vanligt förekommande vid tortyr i tidigmodern tid är förstås svårt att veta. Det kan sägas ligga i sakens natur att inte protokollföra tortyrens praktiker alltför noggrant. Under 1660-tallets omfattande trolldomsprocesser användes ofta tumskrivar vid pinliga förhör. Emellanåt tillfogades smärta med hjälp av block och klumpar tryckandes mot armar och ben. Se Ankarloo, *Trolldomsprocesserna i Sverige*, s. 259–260.

³⁵ För vittnesutsagor som beskriver den påtvingade kroppspositionen, se t. ex. Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 6. Troll-Processen 1757–1763. Del II. Urtima ting i Leksand 12/6 1760, fol. 117 (Lusbo Matts Larsson vittnesmål); fol. 119 (Daniel Olofssons i Ålby vittnesmål). Bägge vittnen tjänstgjorde som vakter.

³⁶ Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 7. Troll-Processen 1757–1763. Del II: Avelins berättelser, s. 15.

³⁷ Gunnar Olsen, *Træhesten, hundehullet og den spanske kappe* (Köpenhamn: Rosenkilde og Bagers forlag, 1960), s. 73–74.

³⁸ Om stockstraffet, se Arthur Thomson, *I stocken: Studier i stockstraffets historia* (Lund: Gleerup, 1972), kap 4, 9. På s. 256 preciserar denne att stockstraffet från 1687 var ett förvandlingsstraff vid oförmåga att betala böter, men från och med 1714 ett straff i egen rätt.

Olof Kalmeter var en av två läkare som på landshövding von Hauswolffs uppdrag hade undersökt kvinnorna sedan de skickats till länsfängelset i Falun. Honom ålåg det att utröna ifall de hade kommit att lida fysiska men av hur de hade behandlats 1757. I sitt vittnesmål i rätten angav han bland annat att sju av kvinnorna ännu 1760 led av minnessvårigheter och huvudyr. Han förklarade dessa symtom med hänvisning dels till att de framåtlutade kvinnornas ”tankar alltid och endast varit fästade på deras lidande”, dels till att den framåtlutande positionen hade medfört att deras blodcirkulation avstannat och blodet istället koncentrerats i deras huvuden.³⁹ Själva anförde ett par av kvinnorna att den påtvingade positionen – just till följd av att blod ansamlades i huvud och händer – gjorde dem yra och utmattade och mindre förmögna att förstå.⁴⁰ Anna Nilsdotter erinrade sig exempelvis att hon hade fruktat att en möjlig konsekvens av positionen var att hennes ”hufvud blef förlorad”.⁴¹ För Anna innebar den framåtlutade ställningen att konkret erfara hur blod hopades i huvudet, varigenom hon gradvis förlorade sin förståndsformåga.

Medan förevisning av handklovar alltså kan sägas ha givit en försmaak av det pinliga förhöret, var fjättrande vid golv dess första etapp. Eskaleringen erfors som en stegring från affektiva rörelser och föreställningar om smärta, till att mera konkret känna hur blod ansamlades i huvudet. Bägge processerna beskrevs återverka på förståndsformågan. Och under tiden som de stod fjättrade och framåtlutande hotades kvinnorna med nästa steg: att hängas upp på väggar.⁴²

Andra etappen: Upphängda på väggar

Att vid pinliga förhör fångsla anklagade personer i bojor och sedan hänga upp dem på vägg eller tak var ett under tidigmodern tid beprövat sätt att stegra det pinliga förhöret på. Metoden tillgreps bland annat under 1660-talets så kallade

³⁹ Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 6. Troll-Processen 1757–1763. Del II. Urting i Leksand 17/6 1760, fol. 216.

⁴⁰ Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 7. Troll-Processen 1757–1763. Del II: Avelins berättelser, s. 42.

⁴¹ För Anna Nilsdotters utsaga om att ”hufvud blef förlorad” respektive Giölits Britas beskrivning av hur hon blev ”afimattad af bloddrypande”, se Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 7. Troll-Processen 1757–1763. Del II: Avelins berättelser, s. 35 och s. 42. För Kerstin Olofsdotters vittnesmål om hur ”all bloden runnit neder åt ansiktet och händern”, se Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 6. Troll-Processen 1757–1763. Del II. Urting i Leksand 3/6 1760, fol. 21.

⁴² För exempel på dessa hot, se ex. Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 7. Troll-Processen 1757–1763. Del II: Avelins berättelser, s. 50 (Kerstin Andersdotter).

”stora oväsande”.⁴³ Ett kungligt brev daterat 11 november 1756 – ett knappt år före tilldragelserna i Tunsta – föreskrev att ifall domare och prästerskap misslyckades med att förmå anklagade att tillstå brott, trots att bindande bevis förelåg, kunde dessa pinas med upphängning. Varsamhet påbjöds dock.⁴⁴

I samband med trolldomsrannsakingen i Tunsta 1757 nyttjades två platser i närheten av länsmansgården för upphängning av de anklagade. Många personer ur lokalsamhället bevittnade upphängningarna. Flera ögonvittnen tog i sina ut-sagor inför rätta 1760 fasta på att de upphängda hade svävat fritt och inte kunnat stödja sig mot marken.⁴⁵ Härmed riktades de pinades uppmärksamhet inte bara mot smärtan och dess påverkan på förståndet, utan också mot det möjliga utfallet av den tillämpade kroppspositionen. Giölits Brita förklarade att hon i den hängande positionen hade börjat frukta att ”Armarne skulle slitas ifrån Kroppen”.⁴⁶

Mera specifikt beskrevs även denna kroppsposition återverka på förståndet. Det framgår bland annat av Giölits Britas redogörelse, i samband med att företrädare för 1760 års rätt sökte utröna hur länge hon hade varit upphängd. Hans Larsson i Västannoret, som vid åtminstone ett tillfälle hade hållit vakt över henne, kunde ge ungefärliga uppgifter därom. Hon skulle, enligt honom, ha hängt redan när han gick på sitt vaktpass lite efter solnedgången dagen ifråga, för att sedan ha släppts ned vid klockan elva på förmiddagen dagen därpå.⁴⁷ Själv kunde Brita emellertid i efterhand varken minnas hur länge hon hade varit upphängd eller att Hans hade vaktat henne. Den överväldigande smärtan hade gjort henne ”likasom förwillad i Hufwudet af mycken pina”. Under tiden som hon hängde menade hon sig varken ha kunnat ”se eller höra”.⁴⁸ Också detta har bäring på förståndsfor-

⁴³ Ankarloo, *Trolldomsprocesserna i Sverige*, s. 260–261. Ödman, *Kontrasternas spel*, omnämner upphängning på s. 232. Metoden diskuteras i van Dülmen, *Theater des Schreckens*, just som en stegrad variant av det pinliga förhöret, se s. 32. För franskt vidkommande har Silverman funnit att påtvingade kroppsställningar liknande dem som kvinnorna i Tunsta vittnade om förekom och var avpassade för kvinnor, utan att sedan förklara detta närmare. Se Silverman, *Tortured Subjects*, s. 97–98. Förfarandet liknar vippgalgen, men är inte helt överlappande med det. Jfr Erik Anners, *Humanitet och rationalism. Studier i upplysningstidens strafflagsreformer – särskilt med hänsyn till Gustaf III:S reformlagstiftning* (Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning, 1965), s. 135.

⁴⁴ Inger, *Erkännandet*, s. 205.

⁴⁵ Se ex. Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 6. Troll-Processen 1757–1763. Del II. Urtima ting i Leksand 10/6 1760 fol. 91 (Wallses Olof Hanssons vittnesmål). Jfr Berg Anders Anderssons vittnesmål vid samma tillfälle, fol. 97.

⁴⁶ Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 6. Troll-Processen 1757–1763. Del II. Urtima ting i Leksand 3/6 1760 fol. 27 (Giölits Brita Olofsdotters vittnesmål).

⁴⁷ Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 6. Troll-Processen 1757–1763. Del II. Urtima ting i Leksand 14/6 1760, fol. 150 (Hans Larssons i Västannor vittnesmål).

⁴⁸ Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 6. Troll-Processen 1757–1763. Del II. Urtima ting i Leksand 14/6 1760, fol. 150 (Giölits Britas vittnesmål).

mågan: för att denna skulle kunna vägleda människan att välja ont framför gott behövde hennes förnimmelseförmågor vara i bruk.⁴⁹ Tillika Per Mats Anders Persson hade under rannsakingen 1757 hållit vakt över Giölits Brita. Tre år senare vittnade han om att Brita mot slutet av rannsakingen hade fått besök av präst för att förhöras i sina kristendomskunskaper, men då inte kunnat ge de korrekta svaren. Han drog sig till minnes att hon hade ursäktat sig med hänvisning till sitt försvagade förstånd: hon hade "lidit så mycket, at hon blifwit likasom förrykt i sitt Hufwud".⁵⁰ Utöver att konstatera att även denna metod för pinande förstås gjorde ont, syns det mig otillräckligt att, som Silverman, blott konstatera att den påtvingade positionen "literally takes the accused out of his element, hauling him from the earth into the air".⁵¹ Kvinnorna i Tunsta preciserade följderna av det omskakande våldet; för dem kom det alljämt an på förståndet.

Synkronisering av pina: Att se och höra andras lidande

Till följd av att den grupp av kvinnor som 1760 redogjorde för 1757 års pinliga förhör beskrev sina erfarenheter på likartade sätt har jag i allmänna ordalag refererat till dem som "kvinnorna" eller "de anklagade kvinnorna". Två av de anklagade, Björk Anna Matsdotter och Svens Brita Andersdotter, utsattes emellertid inte för samma pinoförfaranden som övriga. Den förra förskonades i kraft av att hon gick havande, den senare för att hon till följd av sin höga ålder bedömdes vara för svag. Särbehandlingen av dem ligger i linje med hur samtida tortyrinstruktioner med stöd i affektlära föreskrev metodisk anpassning efter den förhörda kroppsliga konstitution, där bland andra just havande kvinnor och äldre personer skulle undantas. För dem förväntades den blotta fruktan som hot om tortyr framkallade vara ett tillräckligt påtryckningsmedel.⁵²

⁴⁹ För andra rättsfall där förstånd ur funktion härleddes till att en eller flera förnimmelseförmågor var ur bruk, se Anton Runesson, *Blod, kött och tårar: Kroppslig erfarenhet i Sverige, ca 1600–1750* (Stockholm: Historiska Institutionen, Stockholms universitet, 2021), s. 111–121.

⁵⁰ Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 6. Troll-Processen 1757–1763. Del II. Urtima ting i Leksand 13/6 1760, fol. 136 (Per Mats Anders Perssons vittnesmål).

⁵¹ Silverman, *Tortured Subjects*, s. 66.

⁵² De häftiga inre rörelser som förskräckande syner aktiverade hos havande kvinnor förklarades kunna göra att blodet flödade i riktning ifrån livmodern, varigenom den närande blodtillförseln till fostret uteblev. Om medicinska förklaringar rörande detta, se Stolberg, "Zorn, Wein und Weiber", s. 1058–1059; Bähr, *Furcht und Furchtilosigkeit*, s. 317–318. Om samma fenomen, men med avstamp i tidigmoderna utredningar av barnamord inför svensk rätt, i vilka de anklagade beskrev dylika rörelser som förklaringar till missfall, se Runesson, *Blod, kött och tårar*, s. 107–109. Apropå sjuka och försvagade, se Inger, *Erkännandet*, s. 35.

Anna och Brita förebråddes särskilt under resningsrättegången för att de tre år tidigare hade bekänt falskt. Varför? För att de inte, menade den nu sittande rätten, hade "varit i något sådant tvång att de behövt ljuga på sig".⁵³ Brita och Anna hävdade däremot att de faktiskt hade utsatts för kroppsligt tvång, om än av ett annat slag än de andra. Även om deras kroppar inte pinats på samma sätt, hade de inte undsluppit påtvingande föreställningar om smärta och dessas affektiva återverkan. Brita påpekade till exempel hur länsman Tillberg hade "afmålat the andras medfart grufweligen som then ock förskräkt".⁵⁴ Därtill hade dessa båda sedermera tvingats åhöra de andra kvinnornas pinorop och sedan åse deras lidande under hot om att själva få erfaras det. Även för de undantagna tillämpades alltså principen om eskalering: från att få tortyren beskriven, via att höra andra torteras till att slutligen med egna ögon tvingas beskåda vad de andra utsattes för och som eventuellt väntade dem själva.

Brita vittnade, mera specifikt, att hon först hade tvingats höra hur andra kvinnor pinades i rum som låg intill hennes, för att sedan tvingas konfronteras med sin egen mor, under tiden som denna var upphängd. Därom vittnade också modern.⁵⁵ Anna vittnade å sin sida att hon av Tillberg hade förts till det pinorum där hennes dotter Kerstin Olofsdotter samt Anna Andersdotter stod fjättrade med händerna till golvet. Hon hade förstått avsikten som att hon skulle "få se deras tilstånd, och sedan deraf taga någon fasa til sig".⁵⁶ Senare hade hon tvingats bevittna upphängning av ett par av de övriga anklagade. I efterhand förklarade hon att detta – "den ynka jag förstått på dem som hängt" – hade föranlett att hennes förutvarande förvisning om att utan fruktan kunna förlita sig på sin oskuld hade kommit att få ge vika, varefter hon också erkände sig skyldig till anklagelsen om trolldom.⁵⁷ Hon "fruktade för jernen och rördes af den jemmer jag hörde på dem

⁵³ Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 6. Troll-Processen 1757–1763. Del II. Urtima ting i Leksand 3/6 1760, fol. 20.

⁵⁴ Det blev desto mer verkningsfullt, som hon också "skal sedt Hobergs Enka blifwit skrufwad och pinad i Handjernen, samt hördt Giölit's Sara jemmerligen skria och ropa". För detta vittnesmål, se Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 6. Troll-Processen 1757–1763. Del II. Urtima ting i Leksand 3/6 1760, fol. 21.

⁵⁵ Giölit's Britas utsaga lyder: "när jag satte och hängde, ledde de dit min dotter hustru Brita, som war hafwande, at hon skulle se på mitt älande, hotande henne at hon skulle hänga dagen derpå". Se Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 7. Troll-Processen 1757–1763. Del II: Avelins berättelser, s. 43. Utan att tillstå att det fanns någon avsikt med att låta kvinnorna höra varandra, medgav länsman Tillberg att Brita Andersdotter från sitt rum väl torde ha kunnat höra "någon jemmer af the andre". Se Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 6. Troll-Processen 1757–1763. Del II. Urtima ting i Leksand 5/6 1760, fol. 38.

⁵⁶ Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 6. Troll-Processen 1757–1763. Del II. Urtima ting i Leksand 3/6 1760, fol. 25.

⁵⁷ Hon fällde därefter sin "tröst och frimodighet". Se Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 7. Troll-Processen 1757–1763. Del II: Avelins berättelser, s. 50.

som woro satte i Hand Klåfwarne”.⁵⁸ Av att se sig själv i andra kunde dessa andras lidande återverka på den egna kroppen. Sannolikt förstärktes denna process ytterligare ifall dessa andra var ens familjemedlemmar.

Utöver att detta slags konfrontationer arrangerades mellan pinade personer och dem som undantogs från mera kvalificerad pina, vittnade flera av de övriga kvinnorna om att de från sina respektive rum hade kunnat höra varandras rop och hur detta hade präglat dem. Till exempel mindes Anna Eriksdotter hur hon hade tagit intryck av att höra Giölits Sara skrika då denna stod fjättrad vid golvet i länsmansgårdens kök: ”ett hårdt stenhiertha hade kunnat röras deraf, som jag tyckte”. Själv hade hon blivit berörd: ”Jag rördes för min dehl hårdt, mitt hiertha blef så krossat at det neppeligen blifwer såsom det warit hafwer mera”.⁵⁹

Utsagan bekräftar det samband mellan förnimmelser, affekter och återverkan på hjärtat som utgör en röd tråd i kvinnornas vittnesmål om sina erfarenheter. Men den pekar också på annat: det egna lidandet förstärktes av att se och höra andras lidande och tvingas föreställa sig det. Här finns en parallell till de koordinerade och synkroniserade pedagogiska moment som sociologen Loïc Wacquant diskuterar i sin undersökning av hur aspirerande boxare söker utforma ett för denna idrott avpassat habitus genom att träna omgivna av andra som tränar, men också omgivna av speglar som dubblerar de visuella intrycken. Han visar hur de som tränar deltar i varandras kroppsliga inskolning antingen som positiva eller negativa förebilder och att det hela har förstärkande effekt på det tränande kollektivet.⁶⁰ Kvinnorna i Tunsta beskrev de förstärkande effekterna av den påtvingade synkroniseringen av att ömsom höra och ömsom se varandra pinas, bland annat genom att beskriva hur förfarandet återverkade på deras hjärtan. Anna Eriksdotter anförde rentav Saras skrik från det intilliggande rummet – ”hwilka henne så mycket mera skall til hiertat gått” – som bidragande orsak till att hon slutligen hade erkänt sig skyldig till trolldom 1757, oaktat att hon själv hade utsatts för kvalificerad pina.⁶¹ Kanske var det särskilt effektivt ur affektiv synvinkel att höra andras lidande utan att kunna se hur de plågades, eftersom föreställningsförmågan fick än större spelrum då? I vilket fall som helst: förnimmelser som på detta

⁵⁸ Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 6. Troll-Processen 1757–1763. Del II. Urtima ting i Leksand 3/6 1760, fol. 27.

⁵⁹ Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 7. Troll-Processen 1757–1763. Del II: Avelins berättelser, s. 7.

⁶⁰ Loïc J. D. Wacquant, *Body & Soul: Notebooks of an Apprentice Boxer* (Oxford: Oxford University Press, 2006). s. 59, 99–116.

⁶¹ ”af fruktan för de andra qwinnornes medfart, hwilka henne så mycket mera skall til hiertat gått, som hon hört Flickan Giölits Saras ynkeliga skriande och ropande och om the andras plågor hört mycket talas”. Se Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 6. Troll-Processen 1757–1763. Del II. Urtima ting i Leksand 2/6 1760, fol. 11.

sätt återverkade förstärkande på hjärtat innebar också försvagande återverkan på förståndet, vilket av Sara själv erfors som ytterligare en anhalt ”på vägen at blifwa från förståndet”.⁶² I inledningen anförde jag Kerstin Andersdotters resonemang om att bekänna falskt för att slippa pinas, för att på så vis kunna behålla förståndsförmågan. I samband med att hon redogjorde för hur hon hade hört de andras rop, förklarade hon vidare varför bibehållen förståndsförmåga där och då syntes henne viktigare än att förbli vid liv: ”Jag må nu dö medan jag har förståndet qwar, så kan jag weta på hwem jag tror”.⁶³

Avslut

Tio kvinnors retrospektiva redogörelser för pinliga tortyr har studerats för att få svar på frågan: hur och på vilka grunder erfor de förhållanden mellan kropp, smärta och förstånd? Svaret låter sig inte enkelt formuleras i termer av att de orienterade sig inom ramarna för något enskilt fysiologiskt ramverk; kvinnorna beskrev erfarenheter på sätt som inte enkelt låter sig inordnas under rubriker som humoralpatologiskt, aristoteliskt eller mekanistiskt. Snarare tycks samtliga – och i synnerhet de två senare – ha aktualiserats i samband med de olika moment som utgjorde det pinliga förhöret 1757.

Till att börja med: av att tvingas föreställa sig och förvänta sig att utsättas för smärta vittnade kvinnorna om att affektiva rörelser aktiverades i deras hjärtan, på sätt som minner om aristotelisk affektlära. Dylika rörelser kunde därtill föranleda insjuknande, i linje med en humoralpatologisk förklaringsmodell. Kvinnorna beskrev vidare hur affektiva rörelser återverkade på dem av att de tvingades se och höra varandras pina. Härigenom vittnade de om hur varseblivningens fysiologiska återverkan inte primärt erfors som mekaniska reaktioner på yttre stimuli, utan snarare just affektivt – i förlängningen betingat av deras förmåga att kunna se och höra sig själva i varandras kroppar. Ett slags mekanistisk kroppsförståelse aktualiserades däremot i kvinnornas vittnesmål av hur de tvingades stå framåtlutade respektive hänga på väggar. Med händerna fjättrade till golv var det som att blod ansamlades i huvudet och så försvagade förståndsförmågan i huvudet; upphängda med händerna var det som att smärtan tillslöt förmågor att förnimma och således också att förstå. Smärtan var en varningssignal, men bara delvis uppfattad

⁶² ”Det war ett skiede som jag af dett[a] stränga förfarandet med mig war på vägen at blifwa från förståndet [...] då jag såg mig hwarcken råd eller tröst, utan jag skulle taga på mig, antingen jag war skyldig eller oskyldig”, Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 7. Troll-Processen 1757–1763. Del II: Avelins berättelser, s. 45.

⁶³ Riksarkivets ämnessamlingar. Vol. 7. Troll-Processen 1757–1763. Del II: Avelins berättelser, s. 51.

som en varningssignal om hotad vitalitet. Den blev också en brådskande varning om att förståndsformågan var hotad, till vilken förmågan att veta vem man tror på var knuten. Det sätt på vilket kvinnorna sömlöst rörde sig mellan fysiologiska ramverk i beskrivningarna av sina erfarenheter, betingades av att de olika momenten av det pinliga förhöret aktualiserade olika orienteringspunkter för att förstå kroppen. De olika momenten riktade på olika sätt kvinnornas uppmärksamhet mot hur smärtsam påverkan på kroppen försvagade tillgång till förståndet.

Det att kvinnorna i sina vittnesmål satte kropp, smärta och förstånd i relation till varandra på detta sätt, pekar i förlängningen på att de inte erfor det pinliga förhöret som en omvändelseritual på det sätt som tortyren i tidigare forskning har diskuterats. Snarare tog kvinnorna plats i ritualen och bekände, för att det syntes dem mera meningsfullt att riskera att dö med den till gudstron knutna förståndsformågan i behåll, än att försöka utvärda vidare pina och strid med risk för att förlora tron. Förhärskande soteriologi förutsatte att människan innan eventuell avrättning skulle vara bekänd och omvänd, vänd till Gud.⁶⁴ Här för krävdes ett fungerande förstånd.

Förståndet i det här sammanhanget bör, avslutningsvis, förstås i relation till samvetet, inte minst som också samvetet fördes på tal i rätten 1760. Apropå kyrkans samvetsbegrepp i 1700-talets Sverige skriver historikern Carola Nordbäck att det var som en tvingande instans i människan, ja rentav ”den själsliga domstol vari Gud och individ möttes i granskningen av individens lydighet och trohet mot det samhälleliga systemet”.⁶⁵ För kvinnorna i Tunsta var förståndsformågan ett slags komplement till samvetet; den rätta tron och det därmed sammanhörande samvetet förutsatte förståndet för att det skulle vara möjligt att tro. Och detta fordrade, i sin tur, en intakt kropp.

ANTON RUNESSON (f. 1988) disputerade i historia vid Stockholms universitet 2021 på avhandlingen Blod, kött och tårar. Kroppslig erfarenhet i Sverige, ca 1600–1750. För närvarande är han postdok-forskare vid Stockholms universitet och University of Strathclyde, Glasgow. Runesson avser publicera en uppföljande artikel om kvinnorna i Tunsta nästa år.

⁶⁴ Tyge Krogh, *A Lutheran Plague: Murdering to Die in the Eighteenth Century* (Leiden: Brill, 2012), s. 128.

⁶⁵ Carola Nordbäck, *Samvetets röst: Om mötet mellan luthersk ortodoxi och konservativ pietism i 1720-talets Sverige* (Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier, 2004), s. 140.